

Bevezető

Magyarország 20. századi történelmében sokszor előfordult, hogy embereket, embercsoportokat különböző okok miatt lakóhelyük elhagyására kényszerítettek. Ilyen volt például a magyarországi zsidók deportálása 1944-ben, a magyarországi svábok málenkij robotra való elhurcolása a Szovjetunióba 1944–1945-ben, a magyarországi németek át- és kitelepítése Németországba 1946–1947-ben, a csehszlovák–magyar lakosságcsere 1946–1947-ben, a városi, főleg a budapesti kitiltások 1951-ben, valamint a hortobágyi kényszermunkatáborokba történt elhurcolások 1950–1953 között.

Éz utóbbi témában 2017–2019 között húsz interjú készítettünk egykori elhurcoltakkal, 2019-ben pedig részt vettünk az emlékkiránduláson is, amelyet a hajdani táborok területére szerveztek.

Az előzmények, a határsáv

A II. világháborút követően a szövetséges, győztes hatalmak szembekerültek egymással, és fokozatosan kialakult a kétpólusú világ: az Amerikai Egyesült Államok vezette Nyugat, és a Szovjetunió vezette Kelet. Magyarország az utóbbi tömbbe tartozott.

Mivel a Josip Broz Tito vezette, szintén a keleti tömbhöz tartozó Jugoszlávia szembekerült a szovjet vezetéssel, ezért kikerült a „béketábor” falai közül, a Szovjetunió pedig 1949-ben ellenségé nyilvánította.

Közben a szovjet vezetésben kialakult az az elképzelés, hogy a nyugati hatalmak hamarosan támadást intéznek a Szovjetunió ellen, és ezzel ki fog törni a III. világháború. Ebben a helyzetben Magyarországnak stratégiai szempontból kiemelt fontosságú szerep jutott, mivel közvetlenül határos volt Jugoszláviával és Ausztriával, s ezért egy Magyarország ellen indított támadás esetén feltételezhető volt, hogy a nyugati hatalmak az ország területét használják fel a Szovjetunió elleni közvetlen támadás kiindulópontjaként. Ahogy Rákosi Mátyás megfogalmazta a Magyar Dolgozók Pártja budapesti nagyaktíváján, 1949. szeptember 30-án: „[...] nekünk tudomásul kell venni, hogy déli határainkon egy mindenre elszánt kalandor banda áll ugrásra készen. Olyan ellenség, a kalandorok, spiclik, provokátorok, néparulók olyan hada, amelyet az amerikai imperialisták tartanak pórázon, mint a láncos kutyát, és amely, akárcsak Rajk és bandája, azt teszi, amit gazdái parancsolnak.”

Ezeket figyelembe véve az ország védelmének megszervezését a déli és a dél-nyugati irányban erősítették, de nem zárták ki egy esetleges nyugati irányból érkező támadás lehetőségét sem. Ez utóbbi esetben az ellenség fő támadási irányát a Duna mentén, a Bécs–Budapest-vonalban prognosztizálták. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az ún. „belső ellenség”-gel való leszámolás is; minden olyan személlyel, aki az ellenséges támadást bármilyen módon segítheti vagy támogathatja.

Kádár János belügyminiszter 1950. április 21-én terjesztette elő a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának, a védekezésre és felkészülésre vonatkozó, 24 pontból álló javaslatát, amelyben 5 pont foglalkozott a határmenti területen érvényesítendő rendszabályokkal. Ebben szerepelt egy 15 km mélységű határsáv kijelölése, határsáv-igazolványok bevezetése, a határsávba tartozó községekben 1500 ellenséges személy összeírása és folyamatos kitelepítése, a határsávon kívüli papok és apácák belépési tilalma, valamint a határsávban lévő vendéglők működési engedélyének felülvizsgálata. A Titkárság elfogadta a tervezetet.

1950. június 1-jén létrejött a kb. 9000 km² területű és 15 km mélységű határsáv, melybe hét megye (Baranya, Bács–Kiskun, Csongrád, Győr–Moson–Sopron, Somogy, Vas, Zala), 15 járás, több mint 300 település és mintegy 290000 ember került.

1950. július 1-jétől a határsávban csak az erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határsávba északról, az országból vezető mintegy 54 utat sorompóval lezárták, a határsávban minden, a terület belátását akadályozó tereptárgyat eltakarítottak: növényeket éppúgy, mint emberi építményeket, például lakóházakat. A gazdáknak pedig előírták, hogy csak 50 cm-nél alacsonyabb növényeket termelhetnek. Ezt követően drótakadályokból, magasfigyelőkből, lövészárkokból, bunkerekből és aknazárakból álló védelmi rendszert építettek ki, ÁVH-sok portyáztak éjjel-nappal, szárazföldön és vízen (Tisza, Dráva, Mura), egyaránt. A szárazföldi őrzékek számára megkezdték a járőrök kiképzését, míg a vízi járőrök számára csónakkikötőket létesítettek. A határsáv területének mélységét 1952-ben 25 km-re bővítették.

Ebből a határsávból történtek az elhurcolások 1950 és 1953 között, 3 nagyobb és 45 kisebb hullámban, a Hortobágyra és részben a Nagykunságra. Ahogy Péter Gábor, az ÁVH vezetője megfogalmazta: „Vannak még Magyarországon olyan területek, amelyek felett még a golya sem repült át”.

A kitelepítések megindulása

AZ ELŐKÉSZÍTÉS

A határsávba eső települések mindegyikén a helyi hatóságok, a járási szervek és az ÁVH közreműködésével összeállították a kitelepítendő személyek listáját. Ezekre hivatalosan azok az emberek kerültek fel, akik a kiépülő kommunista rendszer ellenségei voltak, például a Horthy-rendszerben valamilyen tisztséget töltöttek be vagy valamilyen hivatalt viseltek. Így kerültek a listákra katonák, rendőrök, csendőrök, ügyvédek, bírók, közigazgatási dolgozók. De ellenségnek számítottak az egyházi személyek, a kulákok, azaz a gazdag parasztok, és mindazok, akiknek saját vállalkozása volt (például malom, hentesüzlet, kocsmá), tehát akik „kizsákmányolók” voltak, mivel segédek, alkalmazottakat tartottak.

A listák összeállításában, valamint az elhurcolások végrehajtásában azonban nagy szerepet kapott a megfélemlítés, a harácsolás és a személyes bosszúállás lehe-

tősége is. Ennek következtében felkerültek a listákra olyan személyek is, akik szót emeltek a beszoigáltatások és a tsz-esítés ellen, vagy volt egy szép házuk, egy jól felszerelt falusi gazdaságuk. De elhurcoltak Auschwitzot túlélt zsidókat, sőt párttagokat is.

Minderre jogi alapként az 1939. évi II. tc., az ún. Honvédelmi Törvény szolgált, amely szerint: „A minisztérium elrendelheti, hogy azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása közrend és közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani. Az ilyen személyeket akár tartózkodási helyükön, akár az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá is lehet helyezni.”

A lebonyolítás

AZ ELSŐ KITELEPÍTÉSI HULLÁM

Az ÁVH a rendőrség és a helyi közigazgatás közreműködésével 1950. június 22-ről 23-ra virradó éjszaka, Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya, Somogy, Zala és Vas megyéből – mintegy 230 településről – 2000–2100 főt telepített ki.

Ennek során az ÁVH emberei körülvárták a települést, majd a 6–8 fős, gépfegyverrel, éles lőszerrel és felszólítás nélküli tűzparancssal rendelkező, ÁVH-sokból és rendőrökből álló alakulatok bezörgettek az előzetesen megkapott listákon szereplő épületekbe. A házban összetartották az embereket, és felolvastak egy, az ÁVH magas rangú tisztje által aláírt véghatározatot, mely szerint az illető családfő vállalta, hogy családjával együtt, önként átköltözik a határozaton szereplő, alföldi településre, mivel: „Nevezettnek a községben való tartózkodása államvédelmi szempontból káros. A nevezett eddigi lakhelyéről való kiutasítása, az új lakhelyének elfoglalása közérdekből szükségessé vált.” A véghatározat nem jelölte meg a közérdeket, az okot és a bizonyítékokat, sem pedig a kitelepítés időintervallumát.

Tehát bírói ítélet nem született ezekben az ügyekben, az embereket korra, nemre, egészségi állapotra való tekintet nélkül vitték el, pedig voltak közöttük várandós édesanyák, kisgyermek, betegek, idősek egyaránt. A családfőnek ezután alá kellett írnia, hogy átvette ezt a határozatot, de akár megtette ezt, akár nem, mindenképpen elhurcolták a családjával együtt.

A véghatározat kézhezvételét követően – az ÁVH-sok döntése alapján – általában 20 perc, fél óra, egy óra alatt kellett a családnak összehajtogatnia a személyenként legfeljebb 50 kg-os csomagot, majd az adott településről odarendelt teherautókon vagy szekereken a legközelebbi gyűjtőállomásra szállították, és ott bevagonírozták őket. Ezek az emberek vihetek magukkal tehenet, lovat, szétszerelt állapotban lévő szekeret, mivel marhavagonokban szállították el őket. A kitelepítés megszervezése

teljes titoktartás mellett ment végbe, a vonatszerelvényeket előre megrendelték, de a célról a vonatvezetők és a vasutasok sem tudhattak előre.

B. E-t 9 éves korában hurcolták el szüleivel és csecsemőkorú testvérével együtt Árkusra. Édesapja szabó volt, segédeket alkalmazott, így „kizsákmányoló”-nak minősült. „Hozzánk június 23-án, hajnali negyed négykor csöngettek, verték az ajtót. Édesapám lement, mert a földszinten volt az üzlet és az emeleten aludtunk. Édesapám lement, és se szó, se beszéd, összeverték, utána elétettek egy papírt, hogy írja alá, hogy családotól, önként Árkustanyára költözik, és fél órát adtak arra, hogy összeszomagoljunk. Teherautó állt a ház előtt, kivittek bennünket a barcsi állomásra. Sokáig vártunk ott, gondolom, míg a környező falvakból is összeszedték az embereket. Egy marhavagonba raktak be bennünket.”

Jóllehet a kitelepítést végző ÁVH-sok, rendőrök számára a kitelepítendő lista előre adott volt, mégis előfordult, hogy a listán nem szereplő személyek is kerültek közéjük. A kitelepítendő családdal együtt elvitték az albérlőjüket, illetve az ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Ritkábban, de előfordult, hogy a listán csak a családfő szerepelt, aki azonban az elhurcolás idején nem tartózkodott otthon, így a listán nem szereplő családját vitték el. Tehát elhurcoltak olyan embereket is, akik nem szerepeltek a listákon, illetve nem vittek el mindenkit, akit kitelepítésre ítélték.

AZ UTAZÁS

Az egyes vagonokba általában két-két család került, ők a vagon egyik felébe, az állatok, a szekerek, szerszámok a másikba. Nem volt sem ivóvíz, sem vödör, amibe az emberek el tudták volna végezni a dolgukat, és általában egy-másfél napig tartott az utazás a lezárt vagonban, amelynek még az ablaka is be volt meszelve, hogy a bent lévők ne láthassanak semmit. Amelyik vagonnak nem volt bemeszelve az ablaka, hanem csak drótokkal volt berácsozva, az emberek kis cédulákat dobtak ki, rajtuk egy névvel és címmel, hogy a cédula megtalálója kit értesítsen.

S. M-t 14 éves korában hurcolták el a szüleivel és a testvérével, bosszúból, mivel édesapja katona volt a Horthy-korszakban, és nem volt hajlandó beállni a néphadseregbe: „Az apukámnak volt egy intarziás kis fadoboza, amiben szokott lenni az irodája egy része: boríték, levélpapír, toll, címek, meg ilyenek. És akkor az apukám valahogy kitalálta, hogy ezen a dobozon ír egy levelet a rokonoknak, hogy mi történt velünk. És amikor állomásra értünk, akkor az édesapám azon a lukon kidobta a levelet, és ráírta a levél hátára, hogy aki megtalálja, adja fel. És akkor így a rokonság megtudta, hogy mi történt mivelünk.”

Amikor megérkeztek a Hortobágyot átszelő vasútvonal egy pontjára, ott már rendőrök várták őket, akik kiszállították az embereket a vagonokból, és a környékbeli tanyákból, falvakból, állami gazdaságokból előre odarendelt lovaskocsikra, szekerekre vagy traktorok pótkocsijaira ültették fel őket, a csomagokkal együtt. Akik nem értek föl, azok gyalog tették meg az utat a táborig. A magukkal hozott állatok, szekerek a vagonokban maradtak, később az állami gazdaságok kapták meg őket. A

több kilométeres út megtételét követően az emberek megérkeztek a táborba, ahol elvették és elégették a személyes okmányaikat, így ők a továbbiakban hivatalosan nem léteztek, és semmilyen hatóság felé nem kellett velük elszámolni. Elvették továbbá a papírokat, íróeszközöket és fényképezőgépeket is, hogy semmiféle bizonyíték ne készülhessen a táborról, a körülményekről és az őrszemélyzetről.

A TÁBOROK

1950 és 1953 között 12 zárt tábor létesült a Hortobágyon. 1950 júniusában Árkus, Borzas-Mihályhalma, Erzsébet-tanya, Kócs, Kónya, Kormó és Lenintanya, 1951 júliusában Elep, novemberben Ebes és december elején Tedej, 1952 májusában Lászlómajor, júniusban Borsós.

Ezek zárt területek voltak, szögesdróttal vették őket körbe, ahol erre nem volt lehetőség, ott mésszel festették a földre a tábor határát, vagy mélyszántással jelölték ki, és ezt a határvonalat tilos volt átlépni, aki megtette, büntetést kapott.

Az embereket az egykori tanyák még megmaradt gazdasági épületeiben szállásolták el: marhaistállóban, birkahodályban, sertésólban, tyúkólban, olyan helyeken is, ahol alig egy órával azelőtt még az állatok tartózkodtak, és az embereknek kézzel kellett kihordaniuk onnan a trágyát. Akiknek nem jutott hely ezekben az épületekben, fabarakkokba kerültek, amelyek repedésein befújt a szél, beesett az eső és a hó. Akiknek pedig még itt sem jutott hely, azok sátrakban, akiknek még ez sem jutott, egy cséplőgép alatt aludtak. Az embereket hosszú sorokban helyezték el ezekben az épületekben, személyenként 50 cm-es helyet mérve ki számukra. A rabok fából emeletes priccseket ácsoltak, és takarókkal, plédekkel választották el a családok magukat egymástól, mivel a mosakodást is itt tudták megoldani, lavórból.

Általános jellemző volt a táborokban, hogy a barakkokban elszaporodtak a poloskák és a bolhák, az istállókban a patkányok és az egerek. A rabhumor ezeknek a szállásoknak új neveket adott, így lett az istállókból, ólakból „Bárány Szálloda”, vagy „Arany Bika Hotel”, esetleg „Hotel Rákosi”.

ŐRZÉS, TÁBORFELÜGYELET

A rabok őrzését a 8–24 főből álló „K” (különleges) rendőrőrsök végezték, egy őrsparancsnok irányításával. Ők különböző módon viszonyultak a fogvatartottakhoz: a túlnyomó többség kegyetlenül bánt velük, visszaélt a hatalmukkal. Gyakoriak voltak a kegyetlenkedések, a verések, a megalázások, a kedvezménymegvonások (havonkénti levél- és csomagküldemény, valamint a látogatók fogadása), fogdába zárás. Mindezekon kívül az elhurcoltaknak békekölcsönt is kellett jegyezniük, átlagosan 100 Ft-ot.

A rendőrök általában mindenütt ott voltak a tábori élet során: ők kísérték az embereket a munkahelyekre, a szülő nőket és a betegeket a kórházba, a halottakat pedig a temetőbe.

HIGIÉNIAI KÖRÜLMÉNYEK

A vizet a tábor területén lévő gémeskút biztosította. Azonban ez a víz nem volt fertőtlenítve, ezért sokszor fordult elő hasmenéses járvány, ráadásul nem mindig volt elegendő mennyiségű a víz a több száz embernek. Amelyik táborban nem volt árnyékszék, ott a rabok saját maguk ásták meg a latrinát, nádállal választva el egymástól a női és a férfi részleget.

Mivel az istállók és az ólak nem voltak fűthetőek, ezért a cséplési munkák befejezését követően, az összes táborban elrendelték a vályogvetést, hogy a rabok ezekből építsenek maguknak házakat. Ezek az épületek általában 6m x 8m nagyságú, földes padozatú szobából álltak, egy tűzhellyel, és 20–25 személy lakhatott volna bennük. Az 1950 novemberére elkészült vályogépületek többségére azonban nem jutott tetőanyag, így az őszi esőzések eláztatták, tönkretették őket, és összedőltek. Amelyekre viszont jutott tető, azok az épületek sem tudtak rendesen kiszáradni, így penészsé vááltak, a falakon pedig csorgott le a víz.

ÉLELMEZÉS

Az elhurcoltak a táborban reggelire egy bögre üres kávé, vacsorára pedig egy bögre üres teát, valamint 23 dkg kenyeret kaptak napi fejadagként, a többi maguknak kellett előteremteniük. Ennek megoldására az egyes táborokban az elhurcoltak konyhát szerveztek, amelynek alapját kezdetben a magukkal vitt élelmiszer közösbe való beadásával biztosították. A közös konyhán csak ebédfőzés volt, amiért a raboknak fizetniük kellett. A munkaképtelen rabok étkezési költségeit is a dolgozó rabok fizetéséből vonták le, így mentve meg őket az éhhaláltól.

A téli időszakban azonban nem tudtak mindenkinek munkát biztosítani az állami gazdaságokban, ezért az emberek zöme pénz nélkül maradt, így kénytelenek voltak hitelben étkezni, aminek következtében eladósodtak a konyhának, és csak a tavaszi mezőgazdasági munkák megindulását követően tudtak ismét dolgozni, és törleszteni az adósságukat.

Egy idő után valamennyi táborban szerveztek boltot, ahol minden szükséges holmit meg lehetett vásárolni. Ezeket az üzleteket azonban hivatalosan nem ismerték el boltoknak, így az árubeszerző nem tudott nagykereskedelmi áron, olcsóbban vásárolni, ezért ezekben a tábori üzletekben minden termék legalább 5–10%-kal drágább volt, mint az egyes települések boltjaiban.

Segítségét az otthonról érkezett, 5 kg-os csomagok jelentették, amelyeket havonta kaphattak az elhurcolt emberek. Ez azonban megvonható kedvezmény volt, amit a táborparancsnokok ki is használtak, akár kollektív büntetésként is alkalmazva. Ráadásul a rendőrök a csomagokat meg is dézsmálták, így azok tartalma nem mindig jutott el a címzetthez.

EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS

A táborokban általában heti egy alkalommal egy „külsős”, tehát nem táborbeli, körzeti orvos rendelt. Ő azonban gyógyszerert csak a legszükségesebb esetekben és legfeljebb három napra való adagot írhatott fel, kórházi beutalást, valamint munkaképtelenséget is csak abszolút szükségesség esetén állapíthatott meg. A receptek kiváltását a rendőrök intézték, így a raboknak sokszor hetekig kellett várniuk, mire megkapták a gyógyszereiket. Ha pedig valaki az orvosi rendelés másnapján lett rosszul, őt csak a következő táborbeli „rendelésen”, azaz hat nappal később vizsgálhatta meg az orvos. A beutalt betegek általában a debreceni kórházba kerültek, ahol az orvosok igyekeztek segíteni nekik: tovább tartották bent őket, hogy egy kicsit meg erősödjenek és megkapják a megfelelő ellátást.

HALÁLOZÁS

Az egészségtelen körülmények, a minimális orvosi ellátás, a rossz táplálkozás, a megfeszített munka és a lelki megalázottság miatt sokan elhunytak a táborokban. Számukat nehéz megállapítani, mert nem minden esetben készült hivatalos anyakönyvezés. A táborban elhunytakat a legközelebbi temetőben, a kórházban elhunytakat pedig a debreceni köztemetőben helyezték végső nyugalomra. A táborban élő hozzátartozók nem mindig kaptak engedélyt a temetésen való részvételre, sőt volt, aki csak hónapokkal később tudta meg, hogy a kórházba került hozzátartozója elhunyt, és már el is temették.

G. M-nét 10 éves korában hurcolták el a testvérével, a szüleivel, a nagyszüleivel és a dédszüleivel együtt Borzasra, mivel a nagyapja nem lépett be a tsz-be, és ennek nyomán a többi falubeli gazdálkodó sem írta alá a belépési nyilatkozatot. „G. P. felesége a debreceni kórházban szült, és hát mikor megtudták az ottani orvosok, hogy milyen körülmények vannak nálunk a táborban, akkor próbálták húzni-halasztani, hogy ott tartsák az édesanyát. Azt hiszem, két hónapig tartották ott az anyát a csecsemővel a debreceni kórházban. Tehát annyira szimpatizáltak a betegekkel.

És akkor nem lehetett már tovább tartani, haza kellett adni a táborba, de hát egy két hónapos gyerekek fűtés, szellőzés, pelenkázás [kellett volna]. Hát az édesanya a testére tekerte a [kimosott, vizes] pelenkákat, és úgy szárította meg [őket].

A sarokban összegyűltünk és pokrócokat tartottunk köré, amikor fűrosztotta a gyereket. De hát menthetetlenül vérhast kapott a kislány, elvitték a debreceni kórházba. Ugye hát nem lehetett vele maradni, mint ahogy most az ember elmegy, vagy naponta bemegy vagy ottmarad, biztosítanak mellette egy szobát. Ilyen lehetőség nem volt. És akkor érdeklődtek, és nem kaptak semmi választ. És egy hónap után kaptak egy levelezőlapot, hogy a kislányuk meghalt, és a debreceni köztemetőben van eltemetve. Úgyhogy az a három és fél hónapos kislány ott halt meg.”

OKTATÁS

1950. december és 1951. február között néhány táborból sikerült a 6 évnél kisebb gyerekek közül 84 főt kiadni rokonokhoz. A táborban maradt, 6 és 14 éves kor közötti gyerekek oktatása azonban továbbra is megoldatlan maradt. 1950. szeptember elején egyetlen táborban sem működött iskola. A gyerekeket viszont tilos volt a szomszédos települések iskoláiba beíratni, így a tanítás problémáját minden tábornak saját magának kellett megoldania. Ha volt az elhurcoltak között pedagógus, akkor ő, ha nem, akkor általában egy középiskolás vagy éppen egy frissen érettségizett diák, esetleg tanítóképzőt végző főiskolás tanította a gyerekeket. Az „iskola” számára általában a tábor egyik épületét jelölték ki, amelyen azonban nem mindig volt ajtó vagy ablak. Mivel sem padok, sem székek nem álltak rendelkezésre, a gyerekek a földön vagy esetleg egy fatuskón ültek, és az ölükben tartott füzetbe írtak, amelyeket, a könyvekkel együtt, csak nagy késéssel tudtak beszerezni az egyes táborok. A tanfelszerelések költségét, valamint a tanító fizetését is a dolgozó rabok béréből biztosították.

A tábori „iskolák” közül az Ebesi Általános Iskola működött szabályosan, ahol az 1952/1953. tanévtől kezdve folyt az oktatás, összevont nyolc osztállyal. Ezen kívül még, a nem rendszeres oktatás ellenére, az 1950/1951-es tanévtől kezdve a lenintanyai Polgári Kislétszámú Általános Iskola működött.

A bizonyítványokat csak 1951 ősztől kezdték el érvényesíteni, többnyire a közeli település iskolájának bélyegzőjével. A táborokban tanuló gyerekeket úgy kezelték, mintha osztályozó vizsgát tettek volna. A tananyag megegyezett a települések iskoláinak tananyagával, kivéve az orosz nyelv oktatását, amelyet – szaktanár híján – nem oktattak. Mindezek következtében a gyerekek hátrányba kerültek a „szabad” társaikkal szemben, erre azonban csak a szabadulás után derült fény, amikor újra „rendes” iskolába járhattak. Így gyakran előfordult, hogy egyes tantárgyakból egy év alatt kellett bepótolniuk a többéves lemaradásukat.

MUNKA

Minden felnőttnek és általában a 14. életévét betöltött gyermeknek is dolgoznia kellett minden nap. Kivételt a súlyos betegek, a munkaképtelen idősek és a csecsemőkorú gyermeküket gondozó anyák jelentettek. Nyáron azonban a 14 év alatti gyermekek is dolgoztak: vizet hordtak a földeken dolgozóknak, részt vettek a borsó-csupálásban és az állatok gondozásában is.

A reggeli létszámmellenőrzést követően, rendőri kíséret mellett, gyalog indultak dolgozni a rabok a több kilométerre lévő munkahelyük felé. Általában az állami gazdaságok területein dolgoztak: növénytermesztéssel (például borsó, burgonya, takarmányrépa) és állattenyésztéssel foglalkoztak (például tehenészet, sertésenyésztés, baromfitenyésztés), illetve a gépműhelyekben dolgoztak. De velük bontatták le az egykori tanyák épületeit, továbbá velük termeltették meg a tájidegen növényeket is. Magyarországon ugyanis a hatalom, a szovjet példát követve, természetátalakító

politikába kezdett, ami érintette a vízgazdálkodást, a talajművelést, az erdőgazdálkodást és az éghajlatidegen, új növények meghonosítását is. Ez egyrészt azon a szovjet eredetű elgondoláson alapult, mely szerint a külső tényezők nem befolyásolják a szocializmus építésének terveit, másrészt függetleníteni kívánták a szocialista tábor a kapitalista világból érkező mezőgazdasági nyersanyagoktól és terményektől. Ezért kezdték meg ezekben az években a rizs, a gyapot és a hamvas gumipitypang nagyüzemi termesztését Magyarországon is. A csúcsidőszakban rizst 25000, gyapotot pedig 100000 hektáron termeltek, míg a 22.5–25.5 q holdankénti hozamú, mindössze 0.2–1.8%-os gumitartalmú, hamvas gumipitypang termelését a háromszorosára akarták emelni. Azonban az eredmények nem igazolták a várakozásokat, ezért ezek a tájidegen növények fokozatosan eltűntek a vetési tervekből.

S. M.: „Tehát csináltak egy beosztást, hogy ki, hova megy dolgozni, mert aki élt és mozgott, mindenkinek el kellett menni dolgozni. Ugye ott a férfiak kaszával arattak anno még, és mivelhogy én még kislánynak számítottam, voltak ezek a ceglédi kánák, abban kellett vizet hordani. Azon a lekaszált tarlón mezítláb hordtuk a vizet a kaszálóknak és a marokszedőknek. A rizstermeléssel is megpróbálkoztak. Ugye a rizsnek állandóan vízben kell lenni, a rizsaratás, az október végén, november elején van. Ugye akkor azért már hideg van mindenhol, de térdig álltunk az iszapban, és úgy arattuk a rizst.”

A második elhurcolási hullám

A második tömeges elhurcolási hullám több részletben zajlott le: 1951. november 22-én, december 19-én és december 21-én Somogy, Vas, Zala, Bács-Kiskun és Csongrád, 1952. május 29-én Somogy, 1952. május 30-án Vas, június 24-ről 25-re virradó éjszaka Zala megye területéről vittek el embereket. 1952-ben a Hortobágyra való elhurcolásnak egy újabb eleme jelent meg, a nagyobb vidéki városokból való kitelepítés: június 17-én Nagykanizsáról, június 25-én Miskolcra, július 25-én Szegedről hurcolták el az embereket. Ezeknek a célja a polgári-értelmiségi réteg megtörése volt.

Az elhurcolások ugyanúgy zajlottak le, mint korábban, azzal a különbséggel, hogy egyrészt egy civil nyomozó olvasta fel és íratta alá a véghatározatot, másrészt Keserútelekről (ma Újtelek) és Besenyőtelekről a délutáni órákban hurcolták el az embereket, véghatározatot sem írtak alá velük, így ők nem tudták, hová kerülnek.

A harmadik elhurcolási hullám

1953. január 6-án Kunmadarasról, február 5-én Etyekről, később pedig Várpalotáról hurcolták el nagyobb létszámú tömeget, ezután már csak egyes személyeket vagy családokat vittek a táborokba.

A túlszűfoltta vált táborokban raboskodók száma a második és a harmadik elhurcolási hullám eredményeként kétszeresére-háromszorosára nőtt. A rabok pontos létszámát azonban nem lehet megállapítani, mivel sok olyan személyt is elhurcoltak, akik nem szerepeltek a kitelepítési listákon, illetve nem mindenkit jegyeztek fel, aki a táborokban elhunyt. Továbbá figyelembe kell venni a szabadon engedett, 6 év alatti gyermekek számát is. Így tehát a rendelkezésre álló adatok, valamint reális becslés alapján a táborok összlétszáma elérhette a 10000 főt. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján Somogyból 56 településről, mintegy 702 főt hurcoltak el, akik jórészt Árkus, Borzas-Mihályhalma, Ebes és Elep táboraiba kerültek.

Az elhurcoltak hátrahagyott vagyonának sorsa

A lakásokat a helyi hatóságok lezárták, lepecsételték, a hátrahagyott javakról leltárt készítettek, a felhasználásról a megyei tanács végrehajtó bizottsága döntött, a községek javaslatai alapján. Előfordult azonban, hogy a helyiek közül sokan, még a leltár elkészítése előtt, az éj leple alatt elvitték mindazt, amire szükségük volt. Arra senki nem gondolt, hogy az elhurcoltak visszatérhetnek. Az ingatlanok egy részét elárverezték, nagyobb részét a párt és tanácsi szervek dolgozói, határőrök, katonák, rendőrök és ÁVH-sok kapták meg, a házak nagy részét 1951-ben államosították is. De előfordult, hogy közületek használták az ingatlanokat: óvoda, tsz-iroda, posta, rendőror, kocsmá működött ott, vagy a begyűjtött terményt tárolták bennük, pedig az esetek többségében az ingatlan még az elhurcolt személy nevében volt.

A földingatlanok telekkönyvileg a kitelepített személy tulajdonában maradtak, de a község kezelésébe mentek át, és általában a tsz-ek kapták meg vagy állami tartalékként hasznosították őket. A hátrahagyott állatállományt és gazdasági felszerelést a tsz-ek, illetve állami gazdaságok kapták meg. Az ingóságok általában a megyei tanácshoz kerültek. A helyi szervezetek, intézmények igényeket nyújthattak be rájuk, egy részüket elárverezték, de az esetek többségében további sorsuk ismeretlen.

Az amnesztia

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halálát követően az új szovjet vezetés a rendszer stabilizációja érdekében bel- és külpolitikai változtatások mellett kötelezte el magát. Ennek részeként elismerte, hogy a III. világháború valószínűsége 1953 közepétől fokozatosan csökkent. Mindez változást eredményezett a szovjet tömbhöz tartozó többi állam, így Magyarország politikai életében is. Az új miniszterelnök, Nagy Imre, parlamenti beszédében jelentette be a változásokat, többek között az internálások megszüntetését. Az 1953. július 26-án kiadott amnesztia-rendelet eltörölte a két évnél rövidebb időre elzártak büntetését. Ez azonban nem érintette a hortobágyiakat, ők nem részesülhettek közkegyelemben, mivel soha nem ítélték el

őket. Az ő rabságukat az amnesztiával egy időben hozott minisztertanácsi határozat szüntette meg, 1953. október 31-re tűzve ki ezen ügyek teljes körű lezárását. A rendelet azonban nem tette lehetővé, hogy az emberek visszatérjenek a szülőfalujukba, a szülővárosukba, Budapestre, illetve a határsávba, ezt a megszorítást csak 1956 őszén, majd, a forradalmat követően, 1957-ben oldották fel. Így a táborokból szabadult emberek rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz költöztek. Akinek nem volt ilyen lehetősége, ott maradt a Hortobágyon az állami gazdaság alkalmazottjaként, immár szerződéssel, rendes fizetéssel és megfelelő körülmények között. Ez mindössze 288 főt érintett.

Néhány alkalommal azonban a hatalom kivételt tett, és megengedte, hogy egy-egy, nagyon idős, nagyon beteg ember, közvetlenül a táborból történt szabadulást követően, hazatérjen a határsávban lévő szülőfalujába vagy szülővárosába, így ők mégiscsak otthon halhattak meg. Az engedély azonban nem vonatkozott a családtagokra, így, mivel ők nem léphettek be a határsávba, nem vehettek részt az elhunyt rokonuk temetésén sem.

Elbocsátáskor közölték a rabokkal, hogy: „Önökkel egy tévedés történt, ezt a tévedést felejtsek el.” Illetve: „Aztán senkinek egy szót sem arról, ami itt volt, mert visszakérülhetnek.” Így ezek az emberek nem beszéltek senkinek a velük történtekről, legfeljebb csak a családon belül.

1956–1957 folyamán rendeletileg engedélyezték az elhurcoltaknak a visszatérést a határsávba, kérvényt adhattak be ház-, illetve földingatlan visszaigénylésére, legfeljebb 5000 Ft segélyre, valamint családonként 10 000 Ft hitel felvételére is. Ingóságok (elsősorban bútorok és ruhanemű, esetleg kerékpár) visszaadására azonban továbbra sem volt lehetőség. A hitelfelvételt általában engedélyezték a kérvényezőknél, viszont a legkritikább esetben fordult elő, hogy megadták volna az 5000 Ft segélyt, a kérvényező általában 1500 és 3500 Ft közötti összeget kaptak.

A házak esetében, ha közület használta az ingatlant (például tsz-iroda vagy bolt működött benne), akkor nem kapta azt vissza a tulajdonos. Ha azonban magán- vagy jogi személy használta, akkor igen. Ha viszont a magán- vagy jogi személy valamekkora összeget ráfordított az épületre, akkor a kérelmezőnek vállalnia kellett ezen összeg 5000 Ft-on felüli részének kifizetését. Ha ezt nem tudta vagy nem akarta megtenni, nem kaphatta vissza a házat. Előírták továbbá, hogy egy személy legfeljebb hatszobás házzal rendelkezhetett. Így ha valaki az ennél nagyobb, egykori házat igényelte vissza, nem kaphatta meg. Az olyan esetekben, amikor a kérelmező valamilyen okból nem kaphatta vissza a házat, igényt tarthatott cserelakóházra a község területén, amennyiben volt azon a településen erre alkalmas épület. Ha nem volt, és a kérelmező a saját házat sem kaphatta vissza, általában egy másik, a szülőfaluja közelében található községbe költözött a családjával együtt.

A földingatlant, amennyiben azt a tsz nem használta, illetve nem került tagosításra, a kérelmező visszakaphatta. Mivel a Nagy Imre-beszéd következtében a tsz-ek jó része feloszlott, így lehetőség volt a földek visszaadására. Azokban az ese-

tekben azonban, ahol a tsz megmaradt vagy a föld tagosításra került, a kérelmező nem kaphatta vissza a saját földjét, de igényt tarthatott csereföldingatlanra a község határában.

Az egzisztenciát minden, egykori hortobágyi rabnak saját magának kellett megteremtenie. A rendszerváltásig megfigyelés alatt tartották őket, a fiatalok a hortobágyi priusszal nem tanulhattak tovább, vagy nem azon a területen, amelyen szerettek volna, és a legszívósabbak is csak sokára, már családos emberként szerezhettek érettségit, illetve diplomát. A munkába állás is nehezebb volt számukra, mivel a munkaadók nem szívesen alkalmazták őket, így általában segédmunkát végezhettek, csak ritkábban fordult elő, hogy egyéb területeken is dolgozhattak. Többször megtörtént, hogy a hatalom „utánanyúlt” az egykori rabnak, melynek következtében az illetőt elbocsátották, sőt a lakóhelyén nem kaphatott munkát, így még el is kellett költöznie, a családjával együtt. De bárhol helyezkedtek is el, az előléptetések vagy a jutalmazások terén ők mindig háttérbe szorultak. Ez a továbbtanulási, valamint a munkahelyi diszkrimináció még a hetvenes években is előfordult velük szemben.

A rehabilitáció

A rehabilitáció kérdése 1957-et követően több évtizedre feledésbe merült, és csak a rendszerváltás idején bukkant fel újra. 1990-ben az egykori elhurcoltak hatósági igazolást kérhettek nyugdíjuk rendezésére, amelyre egységesen 500 Ft nyugdíjkiegészítést kaptak, a kárpótlási törvény pedig minden, kitelepítésben töltött hónap után 11 ezer Ft, kárpótlási jegyben kifizetendő kárpótlást írt elő számukra. Ezt követően a 2000. december 26-i, 267/2000. (XII. 26.) kormányrendelet azokat a személyeket, akiknek a fogva tartási időtartama a három évet elérte, de az öt évet nem, 20000 Ft juttatásban részesítette.

A 2013. április 19-i, 116/2013 (IV. 19.) kormányrendelet ezt úgy módosította, hogy ha az őrizet időtartama az egy évet elérte, de a három évet nem, akkor az illető havi 15000 Ft, ha az őrizet időtartama a három évet elérte, de az öt évet nem, akkor havi 30000 Ft juttatásra jogosult. Azonban még ez a rendelet sem szól azokról az egykori elhurcoltakról, akiket az utolsó nagyobb hullámban vittek el, és így egy évnél kevesebb időt töltöttek a Hortobágyon.

Az erkölcsi rehabilitációról pedig egyetlen mondat szólt, melyet a meghurcoltak már a rendszerváltás után kaptak: „Az Országgyűlés határozatainak szellemében a Magyar Köztársaság Kormánya is megköveti Önt és hozzátartozóit a személyes szabadságot korlátozó jogtalan sérelmeket okozó intézkedések miatt.” Tehát elismerték az intézkedések jogtalanosságát, de ezt nyilvánosan sehol nem hirdették ki. A kitervelőket, végrehajtókat nem vonták felelősségre, így a társadalom továbbra sem szerezhetett tudomást ezekről az eseményekről.

A mai helyzet

Az egykori elhurcoltak története körüli „olvadás” 1989-ben kezdődött, amikor Gulyás János és Gulyás Gyula elkészítették a *Törvénytörés nélkül* című dokumentumfilmet, amely ezekről az eseményekről szólt. Ezt követően nagyjából 10 év csend következett, mivel a levéltári források csak az 1990-es évek második felétől váltak kutathatóvá. 1999-ben jelent meg Füzes Miklós *Törvénytöréssel* című könyve, majd Hantó Zsuzsanna *Kitaszítottak I-IV.* című kötetsorozata, ugyanebben a témában. Közben az egykori elhurcoltak is felbátorodtak, és sorra jelentették meg visszaemlékezéseiket, mint például Saád József *Telepessors*, Varga Albert *Rab voltam a Hortobágyon*, Beke Ferencné *Három év a Hortobágy poklában*, Széchenyi Kinga *Megbélyezettek*, Apatini Ferenc Illés *Túléltek*.

Az egykori hortobágyiak 1990. június 23-án, az első elhurcolás évfordulóján a Kilenclyükü Híd közelében vasúti sínekből felállították a Hortobágyi Keresztet, így emlékeztetve arra, hogy vasúton hurcolták el őket. Ezen kívül megjelentették a *Hortobágyi kényszermunkatáborok, 1950–1953* című kiadványt is, amellyel az elhunytaknak kívántak emléket állítani. A 2000-es évek folyamán pedig valamennyi, egykori tábor helyén emlékművet állítottak, illetve emléktáblát avattak, valamint felépítették a *Jézus, a jó pásztor* ökumenikus templomot is. Ezen kívül minden évben, az első elhurcolási hullám évfordulóján emlékkirándulást szerveznek az egykori táborokhoz, ahol megkoszorúzzák az emlékműveket, illetve emléktáblákat, valamint megemlékező istentiszteletet és misét tartanak az ökumenikus templomban. Az utóbbi években az ország több településén is sikerült emlékművet állítaniuk, illetve emléktáblát avatniuk.

2010-ben, a 60 éves évfordulóra két kiadványt jelentettek meg. Egyrészt a *60 év* című könyvet, amely tartalmazza valamennyi tábor rövid történetét, a túlélők visszaemlékezéseit, valamint a táborok egykori rabjainak névsorát. Másrészt pedig a *60 év szabadság?* című könyvet, amely visszaemlékezéseket, verseket és rajzokat tartalmaz. 2011-ben pedig megjelent Eötvös Péter *Út a semmibe* című dokumentumfilmje a hortobágyi kényszermunkatáborokról.

Már 1989-ben létrejött a Recski Szövetség, amely képviselte valamennyi elhurcolt ember érdekét, 2000-ben pedig megalakult a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, amely kiadványokkal, filmekkel, iskolai előadásokkal, valamint honlap működtetésével próbálja a köztudatba bevinni a magyar történelem egyik elfeledett részletét. Működik a Telepések Társadalmi Múzeum Alapítvány is, amely konferenciákat szervezett a témában. 2019-ben, 69 évvel az események után pedig elkezdődött a Hortobágyi Deportáltak Emlékhelyének, azaz egy oktatási és emlékközpontnak a létrehozása is.

Mindezt azonban az egykori hortobágyiak közül csak kevesen érhették meg. Azok, akik az elhurcoláskor már idős emberek voltak vagy meghaltak a táborokban, illetve a szabadulást követően, valamint amikor nem térhettek haza, nem tudták az idegen környezetet megszokni, így nem sokkal az amnesztiát követően hunytak el.

Azok közül, pedig, akik felnőttként lettek kitelepítve, és a táborokban rájuk nehezedt a legnagyobb felelősség, hogy munkájuk révén a családtagokat élelmezni tudják, sokan néhány évvel az amnesztiát követően, különböző betegségekben meghaltak. Mára ezért, illetve az eltelt idő következtében már csak azok élnek, akik az elhurcoláskor gyerekek, tinédzserek vagy fiatal, huszonéves felnőttek voltak. Ma ők is már a hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes éveikben járnak.

Az egykori táborok jó része mára teljesen eltűnt, csak néhány esetben fordul elő, hogy dűledező épületek még tanúskodnak az ott lezajlott eseményekről. Egykét egykori tábor helyén azonban ma is virágzó élet van: Borsós I. területén hotel és étterem, Borsós II. területén madárkórház, Ebesen sertésstenyésztés, Erzsébet-tanyán tehenészet és sertésstenyésztés, Tedejen lovarda működik.

Miért?

Ezek az események számos ok miatt következtek be. Egyrészt Magyarország kommunista vezetése a magyar társadalmat szovjet mintára kívánta átalakítani. Ennek megvalósítása érdekében pedig igyekezett leszámolni mindazokkal, akik ezt bármilyen módon ellenezték vagy gátolták. Így került a táborokba a magyar társadalom minden rétegének képviselője: arisztokraták, értelmiségiek, egyházi személyek, kereskedők, parasztok, munkások, diákok, egyaránt. Ők mind társadalmi pozíciójuk, vagyonuk, munkájuk, világnézetük vagy a kiépülő kommunista hatalomról, annak egyes gazdasági vagy egyéb intézkedéseiről való véleményük alapján a rendszer ellenségének számítottak, és a hatalom így próbált megszabadulni tőlük. Másrészt az ekkoriban alakuló állami gazdaságok, valamint a szintén ebben az időben, szovjet mintára meginduló természetátalakító tervek hatalmas munkaerőt igényeltek, amelyet így, ezeknek az embereknek az elhurcolásával és munkára kényszerítésével kívántak megoldani.

Ezen kívül a nagyvárosok és elsősorban Budapest égető lakásproblémáját is oly módon szerették volna megoldani, hogy a nemkívánatos személyek elhurcolásával vagy a városból való kitiltásával megüresedett lakásokba elsősorban a rendszer mellett álló embereket költöztettek be. Végül pedig az anyagi haszonszerzés is szerepet játszott az eseményekben. A kitelepítendőek listájára ugyanis olyan személyek is felkerültek, akiknek csak annyi volt a „bűnük”, hogy rendelkeztek egy szép házzal vagy egy jól felszerelt falusi gazdasággal, amelyre a kiépülő hatalom egyik embere szemet vetett és megkívánt.